

Всеукраїнський національний конгрес в контексті періоду становлення Центральної Ради.

З приводу значення та ролі Всеукраїнського національного конгресу в сучасній вітчизняній історіографії не існує розбіжностей: історики дружно визнають непересічний характер цієї події, яка завершила початковий етап діяльності Центральної Ради та продемонструвала вражаюче стрімку динаміку росту українського національного руху в умовах революції. Однак досить парадоксальним є те, що на сьогодні кількість спеціальних досліджень, присвячених конгресу, є надзвичайно незначною.¹ Історія його підготовки та проведення розглядаються досить побіжно в загальних працях присвячених Українській Центральній Раді. Дослідники наголошують на маніфестації революційно-національних сил, єдності їх позицій на конгресі і як приклад наводять одностайно ухвалені учасниками конгресу резолюції. Проти цього важко заперечити. Однак при такому підході цілий ряд нюансів залишається поза увагою, а як відомо, прирощення знання можливе лише завдяки таким деталям. В даній статті я хочу звернути увагу присутніх на ряд обставин, які мали місце в період становлення Центральної Ради і знайшли своє несподіване і не пояснене істориками до цього часу розв'язання на Всеукраїнському національному конгресі.

В. Винниченко у «Відродженні нації» писав, що з початком революції українські політичні партії відчували імперативну необхідність того часу: «єдність усіх українських сил» «І з цього пішла Українська Центральна Рада (март 1917 року). Це був вислів усієї нації. Це було не тільки координоване, сполучене співробітництво всіх українських партій і впливових організацій, а виразний, необхідний прояв існування української нації. Центральна Рада явилась найкращим доказом цього. Коли б вона не виникла в Києві, то утворилась би в Харкові, в Полтаві, Одесі. Вона мусіла бути, бо нація мусіла, як така, як уся нація, як певний організм, мати єдиний вираз, єдиний орган свого прояву».² На перший погляд це твердження не викликає заперечення, на загал

воно вірне, проте апріорне. При перевірці фактами виявляється, що український рух, загнаний самодержавною владою у підпілля, під час Першої світової війни розвивався в латентних формах, стихійно, що саме по собі не сприяло його уніфікації та єдності. В його межах прослідковувались різні напрямки і течії. М. Грушевський пізніше згадував, що, зустрівши початок революції в Москві, «уявляючи собі малі і слабкі кадри свідомого українства, я боявся, що воно розпорошиться, розлетиться в сій погоні за широчайшими перспективами, - розділиться, і на тім скінчаться здобутки від революційного моменту».³ Грушевський пише про одне із засідань московських українців в перші дні після падіння самодержавства, на якому молодий есер М. Полозов висловив скепсис і сумнів з приводу спроможності старих українських організацій «взяти на себе революційні завдання».⁴ Як відомо, подібна колізія виникла і в Києві, де молодше покоління українських діячів спротивилось ініціативі перетворення Ради ТУПу в загальноукраїнський координуючий центр, а натомість наполягло на організації на паритетних засадах нового органу, який і отримав назву Центральної Ради. Д. Антонович, представник молодшого покоління і один із творців Центральної Ради згадував, що поряд з ТУП-ом у Києві існувала велика кількість розрізнених та різних за ідеологією (соціалістичних і несоціалістичних) груп та організацій. Вони з вибухом революції почали шукати собі провід, який знайшли в редакції соціал-демократичного часопису «Дзвін». Не зважаючи на те, що видання було закрите ще 1914 р., редакція, яка складалася менше, ніж з 10 осіб, зберігала дієздатність. До складу групи окрім Д. Антоновича входили Є. Голіцинський, Г. Іваницький, П. Канівець, М. Ткаченко і «ще кілька людей, імена яких називати незручно». Ця група й стала в перші дні революції альтернативним об'єднуючим центром для чисельних дрібних українських осередків, очевидно передусім молодіжних, які не входили в сферу впливу ТУП. «... надто велике число цих організацій було швидше причиною слабості ніж сили, яку могли почувати за собою делегати,- відзначав Д.Антонович.- Власне через різнобіжність організацій, що зовсім механічно зійшлися, а не об'єдналися в перших днях революції, делегати не почували за собою якоїсь міцної точки опертя і мусили зробити спробу порозумітися з

ТУП-ом, хоч мали до нього велику нехитість».⁵ Природу цієї нехитості Д. Антонович пояснював тим, що старше тупівське покоління - «це були люди, з якими дуже приємно було мати персональні справи. Але організація цих людей була зовсім відірвана від селянських та робітничих мас і не мала з ними спільної мови. Це була організація добра просвітянська для мирного часу, але зовсім безпомічна і не підготовлена політично; ця велика організація і одного чоловіка не могла виставити як бесідника на віче, на вулицю, де був гарячковий попит на бесідників, на агітаторів. Промовляти на вулиці, це була для них нестерпна демагогія».⁶ визначення Антоновича відповідало дійсності. Є. Чикаленко 2 квітня 1917 р. зізнавався у листі до П. Стебницького: «Настрій у мене такий же мінорний, як і у Вас, а може ще й гірший, бо мені навіть не хотілось їхати на Тупівський з'їзд і не хочеться їхати на загальноукраїнській. Я рішуче нездатний, по своїй вдачі, до широкого публічного життя, до змаганні, до одстоювання публічно своїх думок, і присутність моя нікому не потрібна, а мені – шкідлива, бо там я, певно, знов заслабну. Ви хочете себе здати в архів, а я вже й здав ...»⁷.

Тупівці називали представників молодшого покоління не інакше, як людьми «з демагогічним нахилом»⁸ або «безпринципними демагогами... що несподівано поставали соціалістами»⁹. Переважна більшість з них дистанціювалась від політичних методів роботи, віддаючи перевагу акціям культурницько-просвітнього характеру та зверненням до влади у формі петицій та депутацій.¹⁰ Фактично з вже 5 березня керівники ТУПу підтвердили свою вірність старій тактиці телеграмою до Тимчасового уряду. Вони бажали йому «повного успіху у боротьбі за народоправство» і висловлювали надію на те, що «справедливі вимоги українського народу і його демократичної інтелігенції будуть задоволені повністю».¹¹ 8 березня, Рада ТУП звернулася з відозвою «До українського громадянства», в якій стисло говорилося про 20-ти річну історію товариства та містилися заклики: підпирати новий державний лад, організуватись, закладати українські школи, відновлювати «Просвіти», підтримувати українську пресу і т. ін. Тупівці схилились до ідей автономії України, федерації народів Росії та її парламентарного устрою. Всі сподівання

на реалізацію цих гасел вони покладали на Всеросійські Установчі Збори¹². Ідейно тотожну заяву 9 березня оприлюднила петроградська громада ТУП. Вона теж відновлення автономії України та федеративний устрій Росії пов'язувала з близьким скликанням Всеросійських Установчих зборів. Особливо невідкладними і необхідними для української людності петроградська громада ТУП вважала вирішення Тимчасовим урядом мовного питання, тобто допущення української мови в сфері освіти, судової системи, церкви та адміністративно-державного апарату¹³. 17 березня петроградські тупівці домоглися аудієнції у голови уряду Г. Львова, якому передали «Пам'ятну записку», підготовлену на підставі заяви 9 березня. Отже, можна сказати, що старше покоління українських діячів справу розв'язання українського питання в нових революційних умовах пов'язувало з доброю волею Тимчасового уряду та Всеросійськими Установчими зборами.

Молодше покоління було значно радикальніше, воно виросло в умовах наростання масового революційного руху, конфронтації суспільства і влади, тому ставку робило на масовий низовий соціальний рух, з яким поєднувало вирішення національного питання. Наприклад, петроградське українське студентство 3 березня 1917 р. видало відозву «До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів у Петрограді». Риторика цього документу суттєво відрізняється від тупівської. Тут нема звернень до уряду, натомість українське вояцтво закликається спрямувати свою енергію «на шлях завоювання власних національно-політичних прав»¹⁴. Цікаво, що у цій відозві найповнішим висловом ідеї національного визволення визнано національно-державну самостійність, а реальним кроком до неї перебудову Росії в федеративну, демократичну державу з якнайширшою національно-територіальною автономією України. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і в Києві. Редакція часопису «Дзвін», про яку йшлося вище, за словами Д. Антоновича, «... з самого початку війни стала на ґрунт «пораженчества» і з поразкою Росії в'язала свої надії на самостійність України»¹⁵. Обмаль матеріалу не дозволяє повно і об'єктивно визначити політичну платформу цієї групи, яка, як відомо, стала ініціатором утворення Центральної Ради. Спробуємо скористатись

тими нечисленними джерелами, які є в нашому розпорядженні. Скажімо, статтею М.Ткаченка «Волею та правом народу українського», присвяченої проблемам здобуття Україною автономії та реорганізації Росії у федеративну, демократичну республіку. М. Ткаченко пише, що за царизму «деякі українські соціал-демократи» прийшли до розуміння, що «тільки у власній державі можемо створити дійсно демократичний лад». Однак старий режим впав, росіяни багато навчилися, можливо настала змога порозумітися з ними, розмірковує М.Ткаченко: «Якщо це вдасться, не будемо зараз створювати власної незалежної від Росії держави, тільки сполучимося з нею в федеративну спілку (федерація значить злучка, зв'язок). Отож, федеративна республіка – се значить республіка, складена зі сполучених окремих держав, які віддають спільні справи веденню спільному урядові».¹⁶ Уже сама назва статті Ткаченка говорить про те, що джерелом майбутньої автономії виступають не російський уряд чи Всеросійські Установчі збори, а український народ. Він сам утворює «свою автономну країну на власних Установчих Зборах(Учредительном Собрании), зваженої з власного права, входячи по своїй охоті, а не з примусу в спілку з іншими націями Росії й створюючи Російську Федеративну демократичну республіку»¹⁷. Звичайно мовно-культурна проблема присутня в концепції Ткаченка, проте вона відсунута на другий план економічними та соціальними чинниками: «... без автономії, без порядкування самим народом своєю країною завше гроші йдуть на чужі потреби. Отож, чи міг би український народ для свого всестороннього розвою, чи хозяйственного, чи культурного (духовного) обійтись без автономії? Із сказаного попереду видно, що ні...»¹⁸.

Отже, і старше, і молодше покоління українського руху в умовах революції сходились на необхідності запровадження в Україні автономії, проте тактика досягнення цієї мети та сприйняття реалій революції у них були різні. Досить точно зазначені відмінності зафіксував у своїх спогадах О. Лотоцький. 24 березня 1917 р. він приїхав з Петрограда до Києва на з'їзд ТУПу і відзначив, що «українська сторона не була ще зорганізована та відчувався між нею розлам. Поміркована група, що зосереджувала ся біля ТУПа якось не почувала ґрунту під собою в нових умовах. Її поміркованість політична за так поширених

бучних гасел соціалістичних та лояльність щодо засад всеросійськості – з ідеалами автономії, а може й федерації мало кого тоді могли задовольнити, - ні своїх, що як мак, стали червоними, ні чужих, що їм не то що федерація й автономія, але й крайовий комісар видавався за ніж у спину революції».¹⁹ Третя між двома групами дали себе знати в момент створення Центральної Ради, який розтягнувся в часі майже на всю першу декаду березня. Дискусія, яку в Раді ТУП-у розгорнули Д.Антонович, І.Стешенко та О. Степаненко, була гострою і тривалою. Д. Антоновича "вишукав аж 13 професійних і всяких інших організацій Києва с.-децької закраски — до церковних хорів включно, і домагався для них представництва, аналогічного з ТУП ", - згадував М. Грушевський²⁰. Молоді погрожували сепаратними діями і навіть здійснювали демарші: ходили радитись. Старші тупівці, відчуваючи демагогію молоді і недовіряючи їй, якийсь час опиралися. Д. Дорошенко згодом писав: "Розуміється, нічого не можна було принципіально мати проти того, щоб в організації парламентарного типу (а такою, властиво, й мусила стати Центральна Рада) дійсно вибрані й уповноважені певною верствою представники діставали число місць відповідно чисельності й реальному значенню заступленої ними громадської верстви. Але в організації, що виникла в революційний момент і формувалася, перш за все, з метою координувати український рух і стати на його чолі, уступити провід людям новим, що являються представниками значних громадських або соціальних верств тільки *in spe*, — для людей, що досі стояли на чолі національного руху і несли за його відповідальність в найтяжчі часи, це уявлялось ділом дуже небезпечним по своїх наслідках"²¹.

Дебати, в яких пройшли 3-4 березня, завершилися перемогою Д. Антоновича. Центральна Рада була сформована на паритетних засадах. Д.Дорошенко та Є.Чикаленко визнають, що довелось згодитись на умови Д. Антоновича. Останній згадував: «...з ТУП-ом спільної мови не знайшли, але зробили механічну згоду: рішено зложити поки що тимчасову Центральну Раду з ядра в числі до 25 людей з тим, щоб вона далі доповнювалась кооптацією головним чином делегатами з поза Києва. До основного ядра Центральної Ради

входило по 5 представників від ТУП-а, від робітництва, від академічної молоді, від кооперативів і два від соціал-демократичної партії (з п'ятьома представниками робітництва це робило 7). Головним завданням цієї тимчасової Центральної Ради було скликати Національний конгрес, що мав остаточно вибрати Центральну Раду, як постійний український парламент».²² Незважаючи на те, що тупівці отримали п'ять місць у Центральній Раді, вони не брали в ній участі практично до Всеукраїнського національного конгресу. 9 березня Д. Дорошенко попросив увільнити його від обов'язків заступника голови УЦР.²³ Про відсутність тупівців у Центральній Раді можна переконатись з розповіді О.Лотоцького про його звіт 24 березня перед ЦР про роботу Української Національної ради у Петербурзі. Лотоцький пише, що його слухали близько десятка осіб, переважно есерів та соціал-демократів на чолі з Д. Антоновичем та М. Ткаченком, а головував на засіданні М. Грушевський.²⁴ Відсутність тупівців на перших засіданнях Центральної Ради не має аргументованих пояснень. Можна припустити, що вони ігнорували новостворену організацію, завдання якої ще не були цілком окресленими, та чекали на приїзд до Києва М. Грушевського, сподіваючись, що він, старий і діяльний тупівець приборкає молодь, особливо Д. Антоновича.²⁵

Повернення М. Грушевського із заслання до Києва теж важлива обставина розвитку дії в нашій історії. «Бачучи, як трудно зговоритися, порозумітися й наладити спільну працю і та, і та друга сторона покладали всі надії на приїзд проф. М. Грушевського, якого сподівалися з дня-на-день, - згадував Д.Дорошенко. - Для нього було резервовано місце голови Центральної Ради. Од його особистого й громадського авторитету, шанованого в усіх українських кругах, сподівалися примирення всіх суперечностей і об'єднання всіх на спільній роботі задля громадського добра».²⁶

Відомо в загальних рисах, що очоливши Центральну Раду М. Грушевський взяв сторону молоді. В спогадах Д. Дорошенка, О.Лотоцького, Є. Чикаленка бринить образа на голову Центральної Ради, який начебто за три дні перефарбувався на соціаліста. «Він більше перебував в товаристві молодих есерів

(соціалістів-революціонерів), радився з ними, оточував себе ними, а з нами балакав і радився дуже мало», - писав Д. Дорошенко.²⁷

Загалом перші дні після повернення М.Грушевського до Києва, дистанціювання від ТУП-у, як і його перехід під прапори есерівської ідеології, прописані історіографією в загальних рисах без достатнього конкретного матеріалу. З читання спогадів Грушевського можна зрозуміти, що ще під час заслання його стосунки з київським осередком ТУП-у помітно попсувалися. При цьому причиною похолодання були не ідеологічні, а особистісні мотиви. Схоже що ще на початку революції, перебуваючи в Москві, Грушевський мислив як правовірний тупівець. Принаймні у своїх спогадах він наводить свою розмову з Г. Холодним після однієї з нарад, яка обговорювала широкі революційні перспективи. «...я тоді висловлювався проти уганяння за тими «широчайшими революційними перспективами», котре проходило на сім зібранні. «Не про широчайші перспективи треба думати, а про народну школу, про популярну книгу, про пресу для народу – се робота для цілого десятиліття», - в тім дусі нібито говорив я тоді», - згадував Грушевський²⁸. Про це свідчив і лист, який Михайло Сергійович направив О. Керенському²⁹. Приїхавши до Києва, Михайло Сергійович не тільки заходився навколо політичної роботи, але чимало часу приділяв Українському науковому товариству, яким керував у його відсутність В. Науменко. Саме його, «щоб заманіфестувати зв'язок з старим українством»³⁰, Грушевський запропонував на місце заступника голови Центральної Ради. Вибори відбулися, але Науменко лише один раз з'явився на засідання і більше там не показувався. Грушевський в свою чергу нарікає на старше українське покоління, яке демонструвало абсентеїзм і ігнорувало Центральну Раду.

Звернемо увагу на один цікавий штрих у спогадах В. Леонтовича, який піддав найбільш нищівній критиці Грушевського за зраду ТУП-у та перехід під прапори молоді. На одному з засідань Тупу, на якому обговорювалась ідея скликання Національного конгресу, пише В. Леонтович, М. Грушевський «запитав поради, чи не корисніше буде для справи, якщо він на час ніби одійде од ТУП-а та увійде у ближчі стосунки з українськими соціалістами-революціонерами та соціал-демократами, щоб керувати їх настроями, стримувати їх в певних

межах, вплинути на обрання до сойму більше статечних, досвідченіших у громадських справах та дужче відданих національним інтересам представників /.../ Діставши згоду товаришів, він далі вже не приїздив на засідання ТУПа...».³¹

В. Леонтович пише, що Грушевський вже ухвалив для себе особисто рішення, а його прохання носило формальний характер, проте не приховує згоди ТУП-у. З спогадів Грушевського видно, що саме таку роль приборкувача молоді передбачали для нього кївські тупівці³².

Так чи палив мости у стосунках з своїми старими однодумцями М. Грушевський уже в перші після повернення до Києва дні? Не обійдемо увагою і те, що він головував та виступав з доповіддю на з'їзді ТУП-у 25-26 березня 1917 р. Якби розрив вже відбувся чи довірили б йому таку відповідальну місію? Сам Грушевський пізніше зберіг позитивні враження про засідання з'їзду ТУП-у, згадував, що керував «ними з приємністю, залюбки виступав і чув себе на них досить добре. Права опозиція відчувалась, але не виявляла активності, і, здавалось, ніби ліві елементи мали перевагу, - той елемент, з котрим я чув себе ближче. Тому я був вдоволений з з'їзду»³³. З іншого боку, Грушевський пише, що його участь в тупівському з'їзді стала його «прощальним дебютом» як провідника української інтелігенції, але ця обставина виявилась лише згодом. Причини розриву Грушевський пояснює тим, що по мірі зростання сили соціалістичних течій в українському русі, управа безпартійного ТУП-у, перейменованого в Союз українських автономістів-федералістів, «взялася перетворити союз в партію. Робила се без порозуміння зі мною, доволі конспіративно, і тим самим способом наші дороги розійшлися, а згодом сі старші колишні товариші стали моїми політичними противниками, безоглядними і злісними».³⁴ На мій погляд, версія Грушевського про те, що розрив стався не в перші дні після його повернення, а набагато пізніше є більш переконливою, ніж твердження Д. Дорошенка, О. Лотоцького, В. Леонтовича та Є. Чикаленка.

Треба висловити і певні сумніви з приводу швидкого і палкого роману Грушевського з українськими соціалістами-революціонерами. В спогадах Грушевського досить точно описане коло людей, з якими йому довелося працювати в стінах Центральної Ради. Переважно це соратники Д. Антоновича по

партії, українські соціал-демократи, а також безіменні солдати та робітники. З українських есерів Грушевський називає лише М. Шаповала, який до того ж «взяв місце голови київської повітової управи і якийсь час віддався сій роботі, відійшовши від Ц. ради»³⁵

Як відомо УПСР провела свій установчий з'їзд лише напередодні Всеукраїнського національного конгресу. Її статут і програма були затверджені ще пізніше, а до того в есерівському середовищі існували досить суттєві ідеологічні відмінності між прихильниками автономістсько-федералістських і самостійницьких поглядів, які виявили себе на установчому з'їзді. Як пише Т.Бевз, в результаті гострої дискусії по доповіді Й. Маєвського було ухвалено, хоч і не самостійницьку, але досить радикальну постанову. Радикалізм її полягав у вимозі негайного скликання Української Установчої Ради, яка б виробила основи і форми автономії. До того ж з'їзд попередив, що «всякі перешкоди скликати Українську Установчу Раду з боку російського уряду, всякі спроби зробити натиск за допомогою сили, партія есерів буде сприймати як продовження імперіалістичної політики і гніту».³⁶

Відомо, що М. Грушевський в своїй програмній статті «Велика хвиля», що була опублікована «Новою радою» 25 березня 1917 р. закликав українців відмовитись від мінімалізму своїх попередніх вимог і поставити вирішення українського питання в площину політичних вимог. Однак його концепція національно-територіальної автономії була значно спокійнішою.

Тепер в контексті сказаного вище подивимось, що відбулося на Всеукраїнському національному конгресі. Ще на одному з перших засідань Центральної Ради представник Одеського керовничого комітету повідомив, що комітет "ухвалив робити заходи до скликання українського конгресу у Києві". Але тоді конкретного рішення ухвалено не було. Після приїзду М. Грушевського ця ідея пережила нове народження. "Загалом, ідеальним вбачалося проведення з'їзду за територіальним принципом, щоб усі регіони України мали на з'їзді своїх представників, і щоб вони врешті-решт делегували представницькі права Центральній Раді. Тоді перевибрана таким конгресом Ц. Рада була б органом волі краю — мала б право конституювати"³⁷, — вважав

Грушевський. Але повної впевненості в успішному проведенні такого заходу у команди керівника Ради не було. Через це вирішили спочатку обмежитися проведенням українського національного з'їзду, а вже згодом планувати територіальний конгрес.

28 березня українські газети та російськомовна "Киевская мысль" надрукували підписане М. Грушевським та С. Веселовським спеціальне повідомлення про національний з'їзд, в якому детально пояснювалося, хто кого має посилати до Києва на з'їзд. Норми представництва відрізнялися демократичністю, делегатів пропонувалося прислати всім українським організаціям: політичним, культурним, професійним, територіальним за однієї умови, що вони визнають вимогу національно-територіальної автономії України. Це могли бути організації і робітничі, і селянські, і військові, і релігійні, і студентські та учнівські, а також службовців. Крім того, делегатів могли послати села, міста і повіти. Тобто, як відзначав Грушевський, "крім представництва національного, було дещо і від представництва територіального. На кожні 50 членів організації мав бути обраний один депутат, але не більше п'яти від однієї організації. Одного депутата могла послати і організація, в якій налічувалося менше 50 членів. Це щодо формування делегатського корпусу з вирішальним голосом. З дорадчим голосом участь у з'їзді міг взяти, з дозволу президії, будь-який "організований українець".

Ідея скликання Всеукраїнського національного з'їзду дуже вдало вписалася в політичні обставини моменту. Український рух вже перебував на піднесенні. З вітальних телеграм, які в другій половині березня почали надходити до Центральної Ради в зростаючій щоденно кількості, можна було зрозуміти, що в містах, містечках і селах стихійно зароджуються осередки руху, відновлюється робота "Просвіт", піднімають голоси за українізацію школи. Швидко почав набирати силу український рух в армії. Відновлювали роботу українські політичні партії. Проведення Всеукраїнського національного з'їзду, де мали відбутися вибори Центральної Ради, і де кожна партія розраховувала посилити свій вплив, стало ефективним стимулом в їх роботі та організаційному відродженні.

Дійсність перевершила всі сподівання. 6 квітня в Києві в залі будинку купецького зібрання, де проходив конгрес, яблуку не було де впасти. "Море голів і від краю й до краю котяться хвилі мелодійної української мови, — повідомляла "Киевская мнсль". — Партер наповнюють делегати, кількість яких перебільшила тисячу чоловік. Але це ще не все, очікують щей тих, хто не встиг прибути на сьогоднішнє засідання". Наступного номера та ж газета писала, що кількість делегатів, що приїхали, "щогодини виростає за рахунок нових, що прибувають по залізниці, на пароплавах, конях і навіть регресіез арозіоіогшп пішки". "Це вже свого роду українське патріотичне паломництво", — констатує "Киевская мнсль".

Не будемо детально переказувати перебіг подій на конгресі, звернемо увагу на окремі доповіді, які прозвучали з сцени зали будинку купецького зібрання. Як повідомляли «Вісті Української Центральної Ради», конгрес заслухав сім рефератів-доповідей на тему автономії та федерації. В перший день доповідачами були виключно тупівці: Д. Дорошенко, О.Шульгин та Ф. Матушевський, на другий - соціал-демократи М.Ткаченко, В.Садовський, П. Понятенко та тупівець Ф. Крижанівський. Есеру Н. Григорієву для виступу дісталось лише п'ять хвилин, і він свій реферат зміг в повному вигляді надрукувати в «Новій раді» лише 25 квітня 1917 р.

В нашому розпорядженні є тексти виступів Ф. Матушевського, М.Ткаченка, Ф. Крижанівського та Н. Григорієва, опубліковані в збірнику документів та матеріалів "Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 р." Умовно Ф. Матушевського та Ф. Крижанівського можемо віднести до старшого тупівського покоління, а М.Ткаченка, та Н. Григорієва - до молодшого, есдецько-есерівського. Цікаво порівняти ці виступи. Всі чотири промовці активно підтримували ідею автономії. Ф. Крижанівський свій виступ почав з твердження, що автономія України є "перше і головне домагання українського народу"³⁸, що це гасло навколо якого, об'єднуються всі українські політичні партії, широкі народні маси, без якого не можна уявити повноти національно-культурного життя. Ф. Матушевський наголосив, що Україні не підходить ні національна, ні національно-культурна автономія, що вона "повинна мати автономію

національно-територіальну, яка зробить український народ і з юридично-державного, і з фактичного боку хазяїном своєї землі..."³⁹. "Ми хочемо волі, - стверджував у своїй промові Н. Григоріїв.- Визнаємо, що міцно забезпечує її нам тільки федеративна республіка з широкою автономією України..."⁴⁰. Отже, гасло національно-територіальної автономії не викликало заперечень серед будь-яких політичних середовищ українства, представлених на конгресі. Однак до тактики запровадження автономії окремі з них підійшли з суттєвими відмінностями.

Найрадикальнішою виглядала позиція М. Ткаченка. Його виступ перегукувався з цитованою вище статтею «Волею та правом народу українського» М.Ткаченко без двозначностей закликав поставити справу так, "щоб сам народ своєю волею та правом постановив власну вільну хату"⁴¹. Український народ, за Ткаченком, є севереном української автономії, а вона має свій парламента - Сойм та Конституцію. Федеративному центрові автономія делегує лише такі владні повноваження як зовнішня політика, армія та ведення війни, спільна фінансова система та митна політика та й то з великими застереженнями. Так військо, яке знаходиться на території України, складається з українців, вся організація цього війська має бути українською. Сойм формує український кабінет міністрів, який окрім внутрішніх справ опікується зовнішньою торгівлею. У Ткаченка, як можна зрозуміти з промови, автономія запроваджується явочним шляхом, через ініціативи місцевих громад, ширшого українського суспільства і зовсім не згадуються Всеросійські Установчі збори як головне джерело легітимності автономії.

Український есер Н. Григоріїв із процесу запровадження автономії не виключав санкцію Всеросійських Установчих зборів, проте вважав, що "всяк народ повинен негайно взятись за справу утворення своєї автономії, за фактичне переведення її в життя"⁴². На його думку, Всеросійські Установчі збори невідомо коли зберуться, а автономію треба творити негайно, але так, щоб на неї погодилась майбутня конституанта. Для цього Н. Григоріїв пропонував створити: 1) в Києві виборний Крайовий комітет, в якому б представники всіх народностей, що проживали в Україні, виробили статус автономії України; 2) губернські комітети для обговорення ефективного впровадження в життя статусу автономії

України; 3) при Тимчасовому урядові міністерство національних меншин з міністром українцем і заступниками представниками інших націй для забезпечення прав національних меншин, а також підготовки необхідних матеріалів з цієї проблеми на Всеросійські Установчі збори.

Значно поміркованішою виглядала позиція озвучена Ф. Крижанівським, вона називалась "Автономія України і Всеросійські Установчі збори". Ф. Крижанівський наголосив, що не йдеться про самочинне запровадження автономії, на неї як і федеративний устрій Росії повинні "дати юридичну санкцію – формальне ствердження - Всеросійські Установчі збори"⁴³. Українці мають скликати до цього "наш національно- територіальний конгрес, де візьмуть участь і представники інших націй, що перебувають в Україні" Конгрес мав би виробити спеціальну декларацію, в якій публічно оголосити, що "без автономії України ми нової Росії не визнаємо". На думку Ф. Крижанівського, ця декларація мала б мати "велику примушуючу силу" на Всеросійські Установчі збори. На переконання Ф. Крижанівського був ще один варіант шляху до автономії. Він полягав у зверненні до Тимчасового уряду з вимогою видати указ про автономію України, не чекаючи на Всеросійські Установчі збори, подібно до того як було вирішено долю Польщі. Проте сам промовець в успіх такого розв'язання справи не дуже вірив, вважав малоімовірним, щоб "Тимчасовий уряд згодився на це". Ф. Крижанівський пропонував реалізувати програму з семи пунктів, серед яких ключовими були пункти спрямовані на порозуміння з Тимчасовим урядом та національними меншинами та санкцію Всеросійських Установчих зборів. Тема виступу Ф. Матушевського торкалася прав національних меншин, проблему створення територіально-національної автономії промовець обійшов мовчанкою. Однак в його риториці знайшлося місце для згадок про "всеросійський парламент", як і про "свій сойм" та "місцеве самоврядування". Тож на конгресі були представлені різні тактики запровадження автономії, фактично позиції Н. Григорієва та Ф. Крижанівського мали чимало спільного, в них не було самочинного радикалізму М. Ткаченка. Обидва говорили про необхідність створення загальноукраїнського територіального органу, який мав ініціювати створення чи то декларації, чи то статуту автономії України, обидва передбачали

санкцію Всеросійських Установчих зборів. Фактично при незначних відмінностях це була позиція М. Грушевського озвучена ним ще напередодні конгресу в статті "На Всеукраїнський з'їзд". Голова Центральної Ради писав, що після конгресу і переобрання Центральної Ради "виступить другий ступінь організації України – се формування органу всеукраїнського в значінні територіальнім: якоїсь ради чи організаційного комітету, котрий в собі міститиме представників не тільки від українського народу, а від всіх народностей української землі – української більшості і неукраїнських меншостей. Сей орган матиме завдання скликати організаційні збори для вироблення автономного статуту України"⁴⁴.

Виступ М. Грушевського на відкритті конгресу в повному обсязі не був опублікований, преса передала його зміст дуже стисло, як необхідність "порозумітися про дальший напрям діяльності"⁴⁵. Більш важливою для нас для з'ясування позиції М. Грушевського є його репліка на привітальний виступ на конгресі губернського комісара М. Суковкіна. Комісар назвав конгрес "голосом організованого українского общественного мнения"⁴⁶, з яким не може не рахуватися Тимчасовий уряд. М. Грушевський подякував комісарові як представникові Тимчасового уряду і запевнив від імені присутніх, "що ми, з своєї сторони готові всемірно підтримувати Тимчасове правительство в тім переконанні, що ми будемо йти рука в руку з ним в справі укріплення нового свободного демократичного ладу і в творенні підстав нової організації України"⁴⁷. Як бачимо, М. Грушевський на з'їзді не виявляв ні есерівського, ні есдецького радикалізму, його позиція співпраці з Тимчасовим урядом, створення загальноукраїнського територіального органу, який би об'єднав всі народності України, практично не відрізняється від тупівської.

Після першого дня роботи Національного конгресу його делегатами була ухвалена резолюція з приводу національно- територіальної автономії України, в якій говорилось, що лише вона "забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі"⁴⁸. Повною гарантією автономії резолюція визнала запровадження в Росії федеративного і демократичного ладу.

Якщо в резолюції першого дня питання тактики здобуття національно- територіальної автономії не зачіпалося, то в наступній резолюції 7 квітня

абсолютно однозначно визнавалось "за Російськими Установчими зборами право санкції нового державного ладу Росії, втім і автономії України", а разом з тим стверджувалось, що «прихильники нового ладу на Україні не можуть зоставатися пасивними» і в порозумінні з представниками нацменшин «мають негайно творити підстави її автономного життя»⁴⁹. Про Українські Установчі збори в резолюції не згадувалось жодним словом. Однак йшлося про невідкладну "організацію Крайової ради (Областного совета) з представників українських країв і міст, народностей і громадських верст..."⁵⁰. Центральній Раді давались конкретні доручення з цього приводу. В заключній резолюції 8 квітня конгрес додатково уповноважив УЦР ініціювати створення союзу "народів Росії, які домагаються як і українці національно-територіальної автономії на демократичних підставах в Федеративній Російській Республіці". Важлива інформація була сконцетрована в п'ятому пункті резолюції 8 квітня. Центральній Раді наказувалося створити "комітет для вироблення проекту автономного статуту України". Цей статут мав бути переданий на затвердження "конгресові України, організованому так, щоб він висловлював волю людності всієї території України"⁵¹.

Отже, рішення конгресу були схожі на компроміс між старшим і молодшим поколіннями, бо з одного боку визнавала за Всеросійськими Установчими зборами право санкції нового державного ладу Росії, в тому числі і автономії України, а з іншого – вимагали активізації низової роботи, самоорганізації місцевих громад.

Через призму сказаного вище цікаво подивитись і на новообраний склад Центральної Ради. З 118 обраних до табору колишніх тупівців належали: Бойко, Л.Старицька-Черняхівська, З. Мірна, І. Мірний, С. Русова, М. Грушевська, П.Холодний, О.Вілінський, Д. Дорошенко, В. Леонтович, В. О'Коннор-Вілінська, В. Прокопович, Є.Чикаленко, Ф. Матушевський, А. Ніковський, О. Шульгин, Ф. Крижанівський, Г. Голоскевич, І. Шраг, С. Шелухін та С. Єфремов, обраний заступником голови УЦР. Ще більш вражаюче виглядав склад Комітету УЦР, був він за зізнаннями М.Грушевського «доволі сірий і мало революційний: забагато було інтелігенції, забагато есефів (крім Єфремова, Прокопович, Ніковський,

Старицька -Черняхівська, Вілінський, Бойко, Мірна); з есдеків, крім Винниченка – В.Садовський, М.Стасюк, Л.Чикаленко, з есерів тільки Христюк. Не знаю, як се так вийшло».⁵²

Через п'ять днів по завершенні роботи Всеукраїнського національного конгресу М. Грушевський опублікував статтю, в якій підсумував його здобутки. Він говорить про загальне втішне враження. Насамперед від того, що на з'їзд "потекла справді густа лава нового елемента, серед котрого згубилась стара гвардія давніших українських організацій"⁵³. Однак треба розуміти, що Грушевський має на увазі кількісні параметри. Як показали вибори нового складу УЦР, "стара гвардія" не тільки не розчинилася в масі, але і не втратила впливу на неї. "Організовані українські групи, що утворили Центральну Раду в тимчасовому складі,- пише М.Грушевський, - мали ще те вдоволення, що переконалися наскільки та політична платформа, яку вони виставили для даного моменту, відповідала вимогам і поглядам ширшого українського громадянства. Воно через своїх делегатів на з'їзді ухвалило їх роботу і зіставило без змін основні підстави національної тактики, визначені ними"⁵⁴. Всі українські політичні сили високо оцінили роботу конгресу.

В якості висновку слід зазначити, що Всеукраїнський національний конгрес відіграв визначну роль у розвитку українського національно-визвольного руху. Він завершив перший після падіння самодержавства його етап, в ході якого відбулося стихійне пробудження українських громадсько-політичних сил. Одночасно завдяки Центральній Раді відбувалася їх мобілізація і організація, творився політичний провід, йшли одночасно і консолідація, і розмежування сил, пов'язані з переходом від пасивних культурницьких програм до масових політичних акцій. Всеукраїнський національний конгрес знаменував рішучий крок у цьому напрямку, тактика здобуття автономії, яку він виробив, задовольняла і лівих, і правих. Велика заслуга тут належала, на наш погляд, М. Грушевському, який беззастережно не пристав ні до правих, ні до лівих, а по при все інше виконував зв'язуючу роль між ними.

- ¹ Григорієв Н. Перший Всеукраїнський Національний Конгрес, 17- 21 квітня 1917 // «Яка краса: Відродження країни!»: Альманах Укр. Брат. Союзу: У 60- річчя Укр. Нац. революції. – Скрантон, 1979. – С.24- 38. Хміль І. В. На шляху відродження української державності: (Укр.. нац. конгрес-з'їзд, 6-8 квітня 1917 р.)- К., 1994.- 62 с. Яковлів А. Всеукраїнський Національний конгрес 1917 року.// Тризуб.- Париж, 1937.- №17/18.- С.3-10.
- ² Винниченко В. Відродження нації (Історія Української революції [марець 1917р. - грудень 1919 р.])- В 3-х частинах. –Ч.І.- Відень,1919.- С.79 – 80.
- ³ Грушевський М. Спомини.// Київ. - 1989.- №8.- С.124.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Антонович Д. Довкола засновин Центральної Ради. // Діло. - Львів. - 1937, 27 березня.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Український історичний журнал. - 1997.- №5.- С. 126.
- ⁸ Д.Дорошенко. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918). – Част . перша. – Львів, 1923. – С.72.
- ⁹ Чикаленко Є. Уривок із споминів за 1917-ий рік.// Науковий збірник. - Нью-Йорк, 1999.- С.255.
- ¹⁰ Див.: Грушевський М. Спомини.// Київ. - 1989.- №8.- С.113.
- ¹¹ Український національно-визвольний рух. Березень - листопад 1917 року: Док. і матеріали. – К., 2003. – С.37.
- ¹² Там само. - С.44.
- ¹³ Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина третя. - Варшава, 1934. - 329 - 330.
- ¹⁴ Український національно-визвольний рух. Березень - листопад 1917 року: Док. і матеріали. – К., 2003. – С.35-36.
- ¹⁵ Антонович Д.Згад. стаття.
- ¹⁶ Український національно-визвольний рух. Березень - листопад 1917 року: Док. і матеріали. – К., 2003. – С.100.
- ¹⁷ Там само. - С.98.
- ¹⁸ Там само. – С. 99
- ¹⁹ Лотоцький О. Згад. праця. – С.348.
- ²⁰ Грушевський М. Спомини.// Київ.- 1989.- №8. – С.129.
- ²¹ Дорошенко Д. . Мої спомини про недавнє-минуле...- Част. перша. – С.72.
- ²² Антонович Д. Згад. стаття.
- ²³ Українська Центральна Рада: документи і матеріали у двох томах. - Т.1. – С.39.
- ²⁴ Лотоцький О. Згад. праця. – С.348.
- ²⁵ Див.: Грушевський М. Спомини.// Київ. - 1989. - №8. - С.129.
- ²⁶ Дорошенко Д. . Мої спомини про недавнє-минуле...- Част. перша. – С.72.
- ²⁷ Там само. – С73.
- ²⁸ Грушевський М. Спомини.// Київ. - 1989. - №8. - С.124.
- ²⁹ «Передусім я вказував на негайну потребу повернути адміністративно висланих галичан, політичних засланих і примусово висланих біженців; далі нагадував про організацію української народної школи і заведення українських предметів в середній школі та впровадження української мови в урядування державних установ України. Сповнення сих мінімальних постулатів українських, неустанно підношених з української сторони, мав би новий уряд засвідчити, що він пам'ятає про недержавні народи і задоволення їх потреб»// Грушевський М. Спомини.// Київ. - 1989. - №8. - С.125.
- ³⁰ Див. : Грушевський М. Спомини // Київ. - 1989. - №9. – С.108 – 109.
- ³¹ Леонтович В. Спомини // Тризуб. - 1928.- № 30.- С.9.
- ³² Див.: Грушевський М. Спомини.// Київ. - 1989. - №8. - С.129.
- ³³ Там само.- №9.- С.113.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Там само. – С.109.
- ³⁶ Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (сторінки історії УПСР). – К., 1999.- С.54.
- ³⁷ Цит. за: Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К., 1997. – С. 80 – 81.

-
- ³⁸ Український національно-визвольний рух. Березень - листопад 1917 року: Док. і матеріали. – К., 2003. – С.167.
- ³⁹ Там само.- С.152.
- ⁴⁰ Там само. - С.160.
- ⁴¹ Там само. – С.161.
- ⁴² Там само.- С.156.
- ⁴³ Там само.- С.168.
- ⁴⁴ Михайло Грушевський. Твори у 50 томах.- Т.4.- Кн.І: Серія суспільно- політичні твори (доба Української Центральної Ради : березень 1917 – квітень 1918).- Львів, 2007.- С.11.
- ⁴⁵ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали в двох томах.- Т.1.- К., 1996.- С.52.
- ⁴⁶ Там само. – С.55.
- ⁴⁷ Там само. – С. 57.
- ⁴⁸ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали в двох томах.- Т.1. – С.54.
- ⁴⁹ Там само. - С.58.
- ⁵⁰ Там само.
- ⁵¹ Там само.- С.61.
- ⁵² Грушевський М. Спомини. // Київ. - 1989. - №9. - С.124.
- ⁵³ Михайло Грушевський. Твори у 50 томах.- Т.4.- Кн.І.- С.20
- ⁵⁴ Там само. – С.21.